

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

ELMALILI HAMDİ YAZIR'A GÖRE KUR'ÂN'DA DİN KAVRAMI

Ydr. Doç. Dr. Halis ALBAYRAK

İbranca asıllı bir kelime olan "din" kelimesi lügatta ceza, hesap, kaza, siyaset, taat, âdet, hal, kahr, millet ve şeriat mânalarına gelir.

"Din" kelimesi Kur'ân'da geçtiği yerlere göre değişik anlamlar kazanır. Bu kelimeye Kur'ân'ın yüklediği mânalar şunlardır:

İnanç, ibadet, âdet, Allah'a teslimiyet ve O'na boyun eğme, ceza, ceza hukuku, hesap, haram-helal, tevhid, fitrat, Allah tarafından insanlara yüklenen yükümlülükler, Allah'ın gönderdiği mesajların bütünü, dünya görüşü, Allah'ı birlemek-namaz kılmak-zekât vermek, tapınma, doğru yol, insanların dini yaşayış biçimi (diyanet).

I- Din Kavramının Tanımı Bilindiği gibi kavram olarak "din" çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Her din tanımının bir diğerine göre farklı yanları vardır. İslâm Dünyası'nda da başlangıçtan beri din konusunda çeşitli tarifler yapılmıştır. Bu tarifler genellikle Allah'ın yegane dini olan İslâm'ın tarifleridir. Elmalılı Hamdi Yazır da İslâm'ı ve onun ana kaynağı olan Kur'ân'ı esas alarak bir tarif yapmıştır. Yazır'ın "din" konusundaki görüşlerini aktarmak için konuya onun din tanımından başlamak yerinde olacaktır. Ona göre Hak Dini'nin tanımı şöyledir.

"Din, zevilukûlü hüsn-i ihtiyarlarıyla bizzat hayırlara sevkeden bir vaz-ı ilahîdir."⁽¹⁾

Bu tanımda üç unsur vardır:

- 1- Dinin bir vaz'ı ilahî oluşu
- 2- Akıl sahibi varlık insan
- 3- İnsanın seçme hürriyeti

Bu üç unsurdan biri yoksa dinin amacı olan hayırların tahakkuku olmaz. Yazır bu üç ögenin bütünleşmesiyle ortaya çıkan sonucun "diyanet" olduğunu söyler. Böylece Vaz-ı ilahî olan din, akıllı ve iradeli varlık olan insanla bütünleşerek hayırlara ulaşmış olur.

(1) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul, tarihsiz, I, 83.

Bu üç unsur üzerinde durursak Elmalılı'nın din kavramı hakkındaki düşüncesini kavrama imkânına kavuşabiliriz.

Onun tarifindeki üç unsurdan biri, "dinin vaz-ı ilahî" oluşudur. Merhum Hamdi Yazır, hayırlara sevkeen vaz-ı ilahî olan dinin, varlıkta akıllı ve irade sahibi insandan bağımsız bir olgu olarak varolduğu görüşündedir. O, bu yaklaşımıyla "din" ile "diyanet"i birbirineden ayırmaktadır. Çünkü diyanet, dinin insan tarafından yaşanan şeklidir. Öyleyse diyanet, insanın sıfatı ve sübjektif bir kavramıdır. Din ise vaz-ı ilahî olmak bakımından böyle değildir. Din, nefselemrî (objektif) ve hakiki bir mefhumdur. Diğer bir tabirle DİN, VAZ-ı ilahî, diyanet ise kesb-i beşerîdir.

Hamdi Yazır Merhum'un din ile sübjektif değeri olan diyaneti birbirinden ayırmadaki hassasiyetini, Mutlak Varlığın vaz'ı olan dini, insani zaafılardan ve eksikliklerden uzak tutma ve dinin özünü olduğu gibi muhafaza etme düşüncesiyle açıklayabiliriz.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın din tarifinde ikinci önemli unsur, akıldır. Din, insanı alâkadâr eden bir olgu olduğuna göre, doğal olarak din ile akıllı varlık insan arasında zarurî bir ilişki ortaya çıkar. Yazır'a göre akıl, dinin şartıdır, diyanetin de rûknüdür. Akıl bulunmayınca dinin taalluk ve teklifi bulunmaz⁽²⁾.

II- Din Hürriyeti Veya Dinde Hürriyet Elmalılı'nın din tarifinde bizi ilgilendiren, üzerinde durmak istediğimiz asıl unsur, "hüsn-i ihtiyar", yani insanın seçme hürriyeti konusudur. Ona göre seçme hürriyeti, yani ihtiyar yoksa dinden söz edilemez. Bu hürriyet, hem dini seçme aşamasında hem de dini seçtikten sonra, onun gereklerini getirip getirmeme noktasında söz konusudur.

Yazır bu konudaki enfes yorumunu, Bakara Sûresinin 256. âyetindeki "dinde zorlama yoktur" meâlindeki ifadeyi tefsir ederken yapmaktadır. Onun bu âyet hakkındaki enfes yorumundan bir bölümünü, içindeki bazı kelimeleri, günümüz Türkçesine aktararak, vermek istiyorum. Ancak onun bu güzel yorumuna geçmeden önce "lâ ikrâhe fi'd-Din" ifadesindeki "fi" harf-i cerrinin iki şekilde anlamlandırılabilmesinin doğurduğu mâna farkına işaret etmek gerekecek.

"Fî" kelimesine zarfiyet mânası yüklenirse, bu ifadeye "dinde, yani dinin gereklerini yerine getirmede zorlama yoktur." şeklinde bir anlam verilebilir. Söz konusu harf-i cerre sebebiyet mânası verilirse, o takdirde "birilerini dine sokmak için zorlama yoktur." şeklinde bir mâna söz konusu olur. Elmalılı'nın bu ifade hakkındaki yorumu şöyle:

(2) Hak Dini Kur'ân Dili, I, 84.

“...Fî kelimesine zarfîyet mânası verirse, aslı mâna “ikrâh, yani zorlama dinde yoktur. ” demek olur. Yani sade dine değil, her neye olursa olsun cins-i ikrah Hak Dini olan İslâm'da mevcut değildir. Daire-i dinde ikrah yoktur. Dinin konusu, ızdırarî (yani kişinin istese de istemese de yapmak zorunda olduğu) fiiller değil, ihtiyarî fiillerdir. Bunun için ızdırarî e'falden olan ikrah (zorlama) dinde yasaklanmıştır. Belki âlemde ikrah bulunabilir, ama dinde, dinin hükmünde, dini dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin şanı, birşeyi zorla kabul ettirmek değil, aksine kişileri ikrahtan korumaktır.

Şu halde din, zorla birşeyleri kabul ettiriniz demez, ikrah, meşru ve muteber olmaz. Zorlama sonucu yapılan amelde dinin vadettiği sevap bulunmaz. Rıza ve hüsniyet bulunmayınca hiçbir amel ibadet olmaz. Çünkü “Ameller niyetlere göredir”.

İkrah ile itikad mümkün değil, zorlama sonucu izhar edilen iman, iman-ı hakiki değil, zorlama sonucu kılınan namaz, namaz değil, oruç keza, hac keza, cihad keza...

Hasılı hükm-i İslâm altında herkes vazifesini kendi hür iradesiyle yapmalı, ikrahsız yaşmalıdır.

Ayetteki “fî” kelimesinde sebebiyet mânası mülâhaza edilirse mâna şu olur: Zorlama din için yoktur yahut zorlama, birini dine sokmak için yapılamaz. Zira ikrah, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fiilen bir tehdit ile yapmak zorunda bırakmaktır. Halbuki din, hoşlanılmayacak birşey değildir.

Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve itikad-ı kalbidir. Bu ise sırf bir rıza ve hüsn-i ihtiyar işidir. Allah Teâla, “Rabbin dileyseydi, yeryüzündeki herkes iman ederdi. Şu halde mümin olsunlar diye insanlara zorlamada mı bulunacaksınız.” diye buyuruyor elçisine. Binaenaleyh zorlama ile hakiki bir mütedeyyin kazanılmaz.”⁽³⁾

Elmalılı'ya göre din-i hak zorla değil, seve seve hayır yapan fail-i muhtar insanlar yetiştiren bir kanun-ı terbiyedir. Demek ki dinin hayra sevki, zarurî ve cebri değildir⁽⁴⁾. Zira bir kimse bir hayrı yapmaya cebredildiği zaman, o hayrı yapan kimse, onu, çaresiz bir şekilde yapmak zorunda olan insan değildir. Aksine ona zorla o işi yapmasını emreden zorbadır. Halbuki din, yaptığını bilerek, isteyerek ve seçerek yapan olgun ve hayırkâr insan üretmek için vardır.

Yazır, kendi hür iradeleriyle, hüsn-i ihtiyarlarıyla dini yaşamayanların, başkanlarının cebriyle hayra sürüklenen, hürriyetleriyle malik olmayan

(3) Hak Dini Kur'an Dili, II, 860-861.

(4) Hak Dini Kur'an Dili, I 89.

ve onların icra aleti durumuna düşen insanların, aslında cebredildikleri, dayatıldıkları şeyleri yapan insanlar olduklarını söylemektedir.

Bu değerlendirmesiyle o, hür iradesiyle, aklıyla, gönlüyle dini benimsemeyip, aldığı eğitimin, içinde büyüyüp yetiştiği çevrenin şartlandırmalarıyla kedinin din hayatının içinde bulan, fakat dini seçerken, kabullenirken bir türlü kendi bireyselliğini, hür seçme hakkını kullanmayan insanların, dinle sağlıklı bir şekilde bütünleşmesinin pek mümkün olmadığını anlatmak istiyor. Çünkü ona göre bu durumdaki insan, "fail-i muhtar" değil, "fail-i mecbur"dur⁽⁵⁾.

Elmalılı, dine girme ve dine girdikten sonra o dinin gereklerini yerine getirme konusunda insanın hür bir ortamda, ihtiyarıyla hareket edebileceğini vurgulamasının yanında, dinin, bizatihi hürriyet yolu olduğunu, asıl hürriyetin Aşkın Varlığa teslimiyetle gerçekleşeceğini şöyle anlatır:

"...Bu suretle din, insanları tabiatta cereyan eden cebr-u ızdırar taz-yıklarının üstüne istekleriyle yükseltecek olan bir hürriyet yolu, yani hürriyet ve iradenin muvaffakiyet ve mesuliyeti kanunudur. Onun için bütün tabiatların fevkinde herşeyin yaratıcısı, herşeyi bilen Allah Teâla'nın hükm-ü iradesine yükselmeden doğru din bulunamaz..."⁽⁶⁾.

Yazır bu ifadeleriyle insanı şu veya bu şekilde etkileyen, muayyen şeylere zorlayan, şartlandıran, onu hürriyetini, hür iradesiyle karar vermesini engelleyen her türlü baskı faktörünün doğurduğu hürriyetsizlik ortamını ferdiyetiyle aşan ve tek Aşkın Yaratıcısı Varlığın hükm-ü iradesine yükselen bireyi hürriyetine kavuşmuş olarak görüyor. Bu tesbit gerçekten calib-i dikkattir. Çünkü insan bu suretle onu etkileyen, aynı varlık seferindeki diğer varlıkların şu veya bu şekilde ürettikleri fikirlerin veya ortamların, onun hür iradesini etkilemesinden kurtularak tamamen farklı, üstün ve Müteal bir Varlığın mevcudiyetini kabul etmekte ve sadece O'na teslim olmaktadır. Dolayısıyla bir bakıma dünya üzerindeki etki odaklarının baskıcı ve dayatıcı tavırlarının esiri olmamakta, içinde bulunduğu şartların olması gereken şartlar olup olmadığının soruşturmasını yapmakta ve O Yüce Varlığa teslimiyet mevkiine yükseldiği zaman bütün bir dünya karşısında hürriyetini ilân etmektedir. Çünkü ancak Aşkın bir Varlığa bağlanan insan, sözünü ettiğimiz sayısız etkilenmeler ortamından yarasız beresiz veya az bir yarayla kurtulabilme şansını elde eder. Aşkın Varlıkla bağlantısı olmayan bir dünyada insanların olabildiğince hür olduklarından söz edilemez.

İşte Elmalılı Merhum'a göre doğru dini bulan, aşılması güç çevre engelini aşan ve içinde bulunduğu hürriyetsizlik ortamının kabuğunu bir

(5) A.g.e., I, 89.

(6) A.g.e., VI, 4228

yerinde kırıp çıkabilen güçlü kişiliğe sahip bireyler, Hak Dini'nin gerçek müntesipleridir.

III- Elmalılı, Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu Allah'ın Dininin birliği fikrini, ince bir duyarlılıkla okuyucuya yansıtma gayretindedir. Bilindiği gibi Kur'an'a göre Allah'ın yegane dini İslâm'dır. O, halis dindir. Hakk'ın Dinidir ve bu din Hz. Adem'in, Hz. İbrahim'in, Hz. Yusuf'un, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve onun havarilerinin de dinidir. Hatta İslâm, cinlerin de yegane dinidir. Yani Allah Teâla Hz. Muhammed'e yeni ve farklı bir din göndermemiştir. Onu elçi kılarak gönderdiği din, daha önceki peygamberlere gönderilen dinlerin bir alternatifi değildir.

Doğal olarak Hamdi Yazır'a göre de Kur'an, sadece müslümanların değil, bütün insanlığın kitabıdır. Bütün insanları İslâma, yani Allah'a teslim olmaya çağırılmaktadır. Özellikle ehl-i kitaba yönelik ifadelerinde Kur'an, "benim dinim", "senin dinin", "bizim dinimiz", "sizin dininiz" gibi kalıpları şiddetle reddediyor, yegane ve tek dini öneriyor.

Kur'an'ın bu konuyu ortaya koyarken kullandığı ifade kalıpları ve kavramlar son derece şümüllü, kucaklayıcı ve cezbedicidir. Kur'an'ın indirildiği yıllardan günümüze kadar çeşitli kültürlerin içinden geçerek gelen bazı Kur'anı kavramlar, değişik muhtevalara ad olmaya başlamışlardır. Mesela "müslüman" dendiğinde sadece Hz. Peygamber'e gönderilen dinin müntesipleri akla gelir olmuş, "İslâm"i kelimesi de zihinlerde Peygamber (a.s.)'e gönderilen dinin özel adı olarak çağrışım yapmıştır. Günümüz müslüman toplumlarında da bu kanaat oldukça yaygındır. Fakat Elmalılı bu konuda son derece hassas davranmakta ve Kur'an'ı kavramların, evrensel boyutlarından uzaklaştırılıp mahallî kalıplar içine hapsedilmesine karşı çıkmaktadır. Yazır'ın bu hassasiyetini "el-İslâm" ve "Dinu'l-Hakk" gibi Kur'an'ı kavramları algılayış biçiminde görmek mümkün.

Yazır Hak Dini'nin özelliklerinden söz ederken sözlerinin bir yerinde Allah'ın tevhid ve İslâm Dini gönderdiğinden bahsetmektedir⁽⁷⁾. Elmalılı "Allah İslâm Dini'nin gönderdi" demiyor, kasd-ı mahsusa ile "İslâm Dini gönderdi" diyor. Onun, Kur'an'ı kavramları yerli yerinde okuyucuya yansıtma konusundaki bu titizliği şayan-ı takdirdir ve bu, onun, müdakkik bir âlim olduğunun göstergesidir. O bu duyarlı tavrıyla Kur'an'ın, İslâm'ın, Yahudiliğe ve Hristiyanlığa alternatif bir din olmadığı fikrini bütün vurgusuyla aksettiriyorlar.

(7) Hak Dini Kur'an Dili, IV, 2517.

Bu noktada Elmalılı'nın "İslâm" kavramıyla ilgili titiz tavrına değindikten sonra onun yine Kur'ânî bir kavram olan "Dinu'l-Hakk" kavramıyla ilgili dikkat çekici yorumundan söz etmek istiyorum.

Elmalılı Merhum, Tevbe Sûresi'nin 33. âyetini (Putâ tapanlar hoşlanmasa da dinini bütün dinlerden üstün kılmak için Peygamber'ini hüda ve Hakk Dinî'yle gönderen Allah'tır.) yorumlarken okuyucunun dikkatini âyetteki "Dinu'l-Hakk" tabirine çekiyor.

Muhammed Hamdi bu kavramın, Kur'ân'ın en temel ve en merkezi kavramlarından birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Yazır, Kur'ân'ın odak kavramlarının, oldukları gibi aslı hüviyetlerini ve muhtevalarını kaybetmeden nesilden nesile taşınmasından yanadır.

Bilindiği gibi "Dinu'l-Hakk" bir izafet terkididir. Sıfat ve mevsuftan mürekkep bir tabir değildir. Bu bakımdan Elmalılı'ya göre bu tabiri Türkçe'ye "Hak Din" olarak çevirmek doğru değildir. Çünkü bu mânanın verilebilmesi için "ed-Dinu'l-Hakk" şeklinde sıfat-mevsufun müsteşekkil bir ifadenin olması gerekir. Oysa burada muzaf-muzafun ileyhden oluşan bir kavram vardır. Dolayısıyla "el-Hakk" kelimesi "Din" kelimesinin sıfatı değildir. O halde "Dinu'l-Hakk" tabiri Türkçe'ye "Hak Dinî" veya "Hakkın Dinî" şeklinde çevrilmelidir. Oysa diğer Türkçe meâl ve tefsirlerin pek çoğuna baktığımızda bu kavramın "Hak Din" şeklinde tercüme edildiğini gördük.

Kuvvetle muhtemeldir ki dilimizde yaygın bir biçimde kullanılan "Hakk Din" kavramı da Kur'ân'daki bu "Dinu'l-Hakk" kavramının yanlış tercüme edilmesinin bir sonucudur. Yani "Hakk Din" Kavramı bir bakıma galat-ı meşhur olmuştur.

Fakat Kur'ânî bir kavram söz konusu ise ve o kavra giderek insanlar tarafından yanlış anlaşılırsa, âlimin görevi, o kavramı aslı hüviyetine ircâ etmektir. Elmalılı da bunu yapmıştır.

Hamdi Yazır'ın "Dinu'l-Hakk" kavramını bu şekilde tercüme etmedeki amacı neydi? Bize göre onun maksadı, Kur'ân'ın, "bütün insanlığı Allah'ın yegane dinine çağırma" çabasını okuyucuya aynı etkileyicilikle aktarmaktır. Çünkü "Dinu'l-Hakk" kavramıyla Kur'ân, hakkı, hak ölçüsünü dinin temelinde yerleştirmektedir. İnsanların evrensel ortak değeri olan hak değerini, gerçek din olmanın yegane göstergesi olarak sunmaktadır. Dolayısıyla o, insanları, bir kelimedede toplama çağrısının tutarlılığını ortaya koyan ve belgeleyen hak kavramını, dinin özü kılmaktadır.

Yazır, "Dinu'l-Hakk" tabirindeki "el-Hakk" kelimesinde hem Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "el-Hakk"ı hem de dilimizde kullandığımız hak mânasını anlamaktadır.

Elmalılı Merhum, "Hak Dini"nden Hakk'ı tanımayı, Hakk'a teslim olmayı, hak yolu üzerinde yürümeyi, ahkamı ve hukukun maksatlarını din ve diyanetin en önemli gayelerinden bilmeyi, hak ahkamına, hak şeriatine itikad ve itaat edip hakları muhafaza etmeyi, ahkam-ı hak ile ihkaki hakda bulunmayı, adil davranmayı, Hakk Mabudu ortaksız ve benzersiz olarak tanımayı, halik ve mahluk herşeyin hakkını vermeyi anlamaktadır⁽⁸⁾.

Şu halde dinin ilk ve temel özelliği hak ve hak ölçüsü olmakta. Kur'ân, insanları, evrensel bir değer olan hak değerine göre davranmaya yöneltmekte ve onlardan "Benim dinim hak, sizinki batıl" şeklinde önyargılı bir tavırla birbirlerine yaklaşmamalarını, aksine dinde hak ölçüsüne uygunluğu aramalarını istemektedir.

Elmalılı, takım tutar gibi din tutmak yerine dini, hak noktasına götürmek gerektiğini ısrarla vurguluyor ve ortada hakka dayanmayan, hakkı ortaya koymayan bir tutum veya inanç ilkesi varsa, onu körükörüne benimsemenin yanlış olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Eğer dinde hak ölçüsü nazar-ı itibara alınmazsa ve herkes körükörüne "benim dinim seninkinden üstündür ve gerçektir derse hiçbir zaman uzlaşma noktası bulunamaz. Sonuçta Hak Dini'nin biricikliği gerçeği pratikte yerini bulamaz.

Bu merhalede Elmalılı, Allah'ın Dini'nin tek olduğunu bulmanın yolunun nereden geçtiği konusunu da ele alıyor. Yazır, Allah'ın yegane dinini bulmanın yolunun, fitratı kavrayacak açık bir ruhtan ve geniş bir hak vicdanı ile hareket etmekten geçtiğini ifade eder. Yazır'a göre Allah'ın Dinini bulamamanın sebepleri şunlardır:

- 1- Umumi fitratı kavrayacak açık bir ruhun olmayışı
- 2- Geniş bir hak vicdanıyla hareket etmemek
- 3- Menfaat düşkünlüğü
- 4- Dargörüştülük
- 5- Körükörüne kendi kültürünü en güzel ve doğru kabul etmek.

Şu halde bu engeller aşıldığında, temelinde hak ölçüsü olan Hak Dininde buluşmamak için hiçbir sebep kalmaz.

Yine insanların, ortak bir kelimedede, bir vicdandan toplanabilmelerinin yolunu gösterirken o şöyle diyor:

"Terekkiyat-ı diniyye, vicdanların iftirak ifade eden hususiyetlerinde değil, külliyetinde ve genişliğindedir..."⁽⁹⁾. Yazır bu ifadeyle genel, kuşatıcı ve evrensel ilkelerin ön plâna çıkarılmasını, dinî gelişmenin göstergesi ola-

(8) Hak Dini Kur'ân Dili, IV, 2504-2506.

(9) Hak Dini Kur'ân Dili, II, 1132.

rak kabul etmektedir. Yani dinî açıdan terakki, tek tek çeşitli kültürlerden insanların, olgusal farklılıklarının körüklenmesi değil, aksine öncelikle Hak Dini'nin ortaya koyduğu kucaklayıcı, kuşatıcı, evrensel ve her insanın içindeki insanî öze, fitrata hitap eden ilkelerin ortaya konmasıdır.

Diğer taraftan Elmalılı'ya göre Hak Dini'nin akli olarak gerçekliğinin ispatı yanında, onun en etkili ispat yolu müntesiplerince doğru ve sağlıklı bir biçimde yaşamasından geçer. O bu konuda şöyle der:

“Din-i Hakkın bu fasl-ı mümeyyizini iyice tasavvur ettiğimiz zaman anlarınız ki tecrübe ve istidlal-i akli nokta-i nazarından bir dinin hakkiyeti (gerçekliği), diyanet-i kamile şartıyla, yani onu benimseyen insanların, doğru yerde, doğru zamanda dinin güzelliğini doğru bir biçimde aksettirmeleri şartıyla umuma vadettiği hayırların, saadetlerin tahakkuku ile ortaya çıkacaktır”.

“Çünkü Din-i batılın vaadleri, diyanetiyle (gereklerinin hayata geçirilmesiyle) makusen mütenasip (ters orantılı) iken Din-i Hakkın vaadleri, diyanetiyle (doğru bir şekilde yaşanmasıyla) mebsûten (doğru orantılı) olur.”⁽¹⁰⁾

Elmalılı'nın bu ifadesini biraz açarsak şöyle diyebiliriz:

Din-i batılın ortaya koyduğu ve insanlardan kabullenmelerini istediği ilkeler ve o ilkeler doğrultusunda yaşanacak bir hayat, sonuç itibarıyla insana, insanlığını en üst düzeyde hissedip yaşayabileceği ve insanî özelliklerini en üst seviyede kullanabileceği bir zemin oluşturamayacaktır. Fakat Hak Dini'nin öngördüğü ve müntesiplerinden istediği şeylerin -hikmet paralelinde uygulandığı müddetçe- her alanda insanî olan ve insana yakışan, insana insanlığını derinden hissettiren bir huzur ortamı oluşacaktır.

IV- Hamdi Yazır'ın Din Olgusuyla İlgili Diğer Görüşler

A- Elmalılı, dinin biri fitrat diğeri kesb olarak iki kaynağı **Yazır'a Göre** olduğunu söylemektedir⁽¹¹⁾. Başka bir âyetle ilgili **Dinin Kaynağı** rumunda da Hak Dini'nin menşeinin peygamberlik olduğunu belirtmektedir.

B- Elmalılı, “Bugün size dininizi tamamladım“ (Maide: 3) **Dinin** Meâlindeki âyeti açıklarken şunları söyler: “Bugün size **Tamamlanması Olgusu ve Hamdi Yazır** dininizi kendine yetirdim, size bütün iman ve akaid-u ahlâk kaidelerini tahsis ve en mükemmel usul-i teşri ve kavanin-i ictihadı talim ettim...”⁽¹²⁾

Yazır'ın yukarıda naklettiğim yorumundaki şu ifadesinin altını çizmek istiyorum:

(10) Hak Dini Kur'an Dili, I, 90.

(11) A.g.e., VI, 3824.

“... en mükemmel usul-i teşrî ve kavanin-i ictihadı talim ettim.” Bu ifadenin anladığımızı göre Yazır, Kur’ân’ın, insanlara kanun yapma metodunu, ictihadın usulünü öğrettiğini söylemektedir, Ona göre Kur’ân, özellikle belirlemede bulunmadığı konular için bu dinin saliklerine yeni kanunlar yapma ve içtihadda bulunma imkânını bahşetmiş ve bu işin, nasıl yapılacağı konusunda temel ilkelerini koymuştur.

Şu halde yeni gelişme ve değişmelerin ışığında Kur’ân, yeniden yorumlanabilecek ve insanlığın ihtiyacına cevap verecek yeni çözümler üretilebilecektir. Elmalılı’nın bu yorumuna göre Hak Dini, kıyamete kadar insanlığın bütün makul ihtiyaçlarına ve beklentilerine cevap verir bir özelliğe sahiptir. Çünkü Kur’ân’ın indirildiği dönem toplumunda insanlığın bütün konularını ve problemlerini tek tek bulmak mümkün değildir. Bu, insanın ve toplumun değişken yapısına ters düşer. Buna göre dinin tamamlanması fikri Yazır’ın düşünce dünyasında onun, bir kalıp halinde dondurulması değildir. Aksine o, ortaya koyduğu temel ilkeler sayesinde kıyamete kadar geçecek her zaman dilimindeki insanların şartlarını gözetken, onların beklentilerine cevap verebilen dinamik bir olgudur.

C- Elmalılı'nın Kur'ân'da Din Kavramıyla Yakın Anlam Bağı Olan Diğer Kavramlarla İlgili Tespitleri Yazır'a göre bu kavramlar, şariat, şir'a, minhac, millet ve sebilullah gibi kavramlarıdır. O, şeria kavramını Kur'ân'daki dinin usulü ve furuuyla ilgili bulunan herşeyi içine alan bir kavram olarak görür⁽¹³⁾. Şir'a ona göre din mânasına gelir, ancak dinin teferruat kısmını içine alır. Minhac ise daima sabit, vazih ve sürekliliği olan dinin usul kısmıdır. Dolayısıyla Elmalılı'ya göre her milletin mensup olduğu peygambere indirilen ahkam-ı mahsusa birer şir'a; Allah'a, peygambere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve müttelik oldukları usul de minhacdır⁽¹⁴⁾. Sebilullah, Allah yolu, din demektir⁽¹⁵⁾. Millet ise din kavramıyla eşanlamlıdır. Yerine göre bu kelimeyi o, özelde İbrahim'in dini⁽¹⁶⁾ veya İslâm olarak tercüme eder⁽¹⁷⁾.

(12) A.g.e., III, 1568.

(13) Hak Dini Kur'ân Dili, VI, 4318.

(14) A.g.e., III, 1697.

(15) A.g.e., II, 899.

(16) A.g.e., V, 3137.

(17) A.g.e., I, 497.